

*Am. J. Maars.*  
*St. Aug. '13.* *MB.*

Verhaal der ontdekkingsreis  
van Jhr. J. C. W. D. A. van der Wyck naar het  
Posso-Meer, 16-22 October, 1865,

UITGEGEVEN DOOR

N. ADRIANI.

Overgedrukt uit »De Indische Gids», Juli-Aflevering 1913.

Amsterdam, J. H. DE BUSSY, 1913.

UBU

PKC

171

wesi

Verhaal der ontdekkingsreis van  
Jhr. J. C. W. D. A. van der Wyck naar het  
Posso-Meer, 16-22 October, 1865,

UITGEGEVEN DOOR

N. ADRIANI.

1913.

In Januari 1912 werden door Mevr. de Wed. S. Riedel, geb. Tower aan het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen tot onderzoek afgestaan 23 portefeuilles, die de letterkundige nalatenschap bevatten van wijlen haren echtgenoot Dr. J. G. F. Riedel, den 16<sup>den</sup> December 1911 te Batavia overleden. Bij het onderzoek naar den inhoud kwam uit een dier portefeuilles voor den dag het rapport van den ontdekker van het Posso-Meer, Jhr. J. C. W. D. A. van der Wyck, die thans nog als gepensionneerd resident van Menado te Soekaboemi woont en niet weinig verrast was, toen hij het door hem 48 jaar geleden opgesteld reisverslag voor het eerst weder terugzag. Het papier was geheel vergeeld en de inkt verbleekt, maar het stuk was nog goed te lezen en tegen de uitgave had de schrijver in het minst geen bezwaar. Ook de Regeering aan wie het reisverhaal is teruggegeven, verleende (bij schrijven van 10 Januari 1913) hare toestemming tot de publicatie, die echter eerst kon plaats vinden nadat omtrent de namen der in het rapport genoemde Toradjasche personen en plaatsen de noodige inlichtingen waren ingewonnen. Door de welwillende hulp van den heer Alb. C. Kruyt, zendeling-leeraar te Pendolo (Posso-Meer) zijn zoo goed als alle namen verklaard; ook de heer Van der Wijck zelf kon nog eenige inlichtingen uit zijn geheugen geven, en zoo kan zijn verslag thans geheel worden verstaan. Het is in zijn onopgesmukten stijl, eene belangwekkende bijdrage tot de kennis van hetgeen door de Nederlandsche Bestuursambtenaren is verricht voor de ontdekking van het binnenland van een onzer groote Soenda-eilanden, in een tijd toen zij daartoe door hunne meerderen allermintst werden aangemoedigd, terwijl zij soms niet eens de voldoening hadden dat hunne verslagen in ruimeren kring werden bekend gemaakt.

Behalve het hieronder volgende reisverhaal van Jhr. Van der Wyck,

V-8-129

is nog uit eene portefeuille van Dr. Riedel te voorschijn gekomen eene „Nota omtrent de Negorijen in het meer inwendige der Tomini-bogt gelegen. Stand der zaken in Juny 1869”, van de hand van den toenmaligen ambtenaar ter beschikking W. J. M. Michielsen, die 12 Juli 1869 van den mond der Posso-rivier naar het Meer vertrok, 15 Juli den Noordoever bereikte, den 16<sup>den</sup> terugkeerde en den 17<sup>den</sup> weder aan de zee kust kwam. Deze Nota bevat omtrent den Posso-streek eenige algemeene mededeelingen, doch geen reisverslag. Tegelijk met deze Nota heeft de heer Michielsen bij den heer Riedel, die als assistent-resident van Gorontalo destijds zijn chef was, het dagboek ingediend zijner reis naar Tilamoeta (ten W. van Gorontalo), zijne toenmalige standplaats, langs de geheele W. en Z.-kust der Tominiboet tot Posso, vandaar naar het Meer en terug, vervolgens naar Todjo en vandaar, via de Togian-eilanden, weerom naar Tilamoeta. Bij dit reisverslag was eene kaart van den tocht naar het Posso-Meer. Dit dagboek is echter niet onder de papieren van Dr. Riedel teruggevonden. De kaart is door Riedel uitgegeven bij een straks te noemen artikel in Jaargang 1895 van dit tijdschrift.

Thans volge een overzicht van hetgeen al zoo over de ontdekking van het Posso-Meer is geschreven.

In 1893 gaf in „Petermanns Geogr. Mitteilungen”, bl. 247-265, Dr. Arthur Wichmann, hoogleeraar te Utrecht, een uitgebreid artikel over „Die Binnenseen von Celebes”, met een zeer klein kaartje, ontleend aan den „Physikalischer Atlas” van Berghaus, waarop het Posso-Meer staat afgebeeld in een vorm welke afkomstig is van de eerste kaart van het Posso-Meer die in druk is verschenen, die van Mr. S. C. J. W. van Musschenbroek, te vinden in het *Tijdschrift van het Ned. Aardrijkskundig Genootschap*, Dl. IV (1880). In het bij die kaart behoorende artikel spreekt Mr. Van Musschenbroek op bl. 96 en 97 over de Posso-streek. Eerst in 1894, in de Mededeelingen v.w. het Ned. Zendelinggenootschap, Dl. XXXVIII is het Posso-Meer in nagenoeg juisten vorm en op de ware plaats geteekend door den heer Alb. C. Kruyt, wel niet de eerste Europeaan die het Posso-Meer heeft bezocht, maar wel de eerste die het geheel heeft omgevaren en met het peilkompas opgenomen, in 1893. In Petermanns Geogr. Mitt. van 1896, aflev. VII staat bij een artikel der heeren H. en A. Wichmann „Der Posso-See in Celebes” dezelfde kaart van Kruyt, nog een weinig door hem verbeterd. Latere nauwkeurige opnamen hebben die van Kruyt maar weinig behoeven te veranderen. Tot in 1894 is echter de vorm van Van Musschenbroek's kaart op alle kaarten aan het Posso-Meer gegeven.

Deze vorm nu is door Van Musschenbroek overgenomen van het kaartje dat Van der Wyck bij zijn beneden volgend reisverslag heeft gevoegd. Dr. Riedel deelt dit mede in een straks te noemen artikel. De juistheid van dit bericht blijkt uit het volgende: Van Musschen-

broek heeft in de jaren 1875—1877, toen hij resident van Menado was <sup>1)</sup>, de gegevens voor zijne kaart verzameld. In 1877 is hij naar Nederland gegaan, waar hij ze volledig heeft uitgewerkt. Zijne kaart draagt het jaartal 1878 en is blijkens het opschrift, „uit meerdere schetsen, teekeningen, opgaven en eigen opnamen samengesteld”. Van het Posso-Meer is een bijkaartje geteekend, op veel grooter schaal dan de hoofdkaart. De titel is: „Schets van het Meer en de rivier van Poso en van de kust van af Poso, naar inlandsche opnamen, schetsen en opgaven”. Op dit bijkaartje nu komen alle namen door Van der Wyck genoemd voor, in geheel dezelfde volgorde als deze ze opgeeft en met dezelfde afwijkingen van de juiste vormen. Zoo heeft Van Musschenbroek b.v. Potiloposo, Kariade, Taane, Tapadjoera, Penjoak, Timora, om er niet meer te noemen. De 1 in Potiloposo, 't welk Petiro Poso heet, is het gevolg van de Gorontaleesche uitspraak van Van der Wyck's tolk. Kariade is eene mislezing van Karioeë; deze naam, en evenzoo Timora, zijn wisselnamen voor Poganggo en Kadjoe Mapeni. De laatste namen zijn de algemeen gebruikelijke, doch Van der Wyck's zegsman mocht blijkbaar die woorden niet uitspreken en gebruikte omschrijvingen. Taane en Tapadjoera zijn namen van dorpshoofden, die Van der Wyck voor de namen hunner dorpen heeft gehouden. Penjoak is eene mislezing voor Pengoak, zooals Van der Wyck heeft voor Pengoa.

De opschriften zijner kaart bewijzen dat Van Musschenbroek zich van Van der Wyck's kaart heeft bediend, zonder te weten van wien zij afkomstig was. Waarschijnlijk is zij voor hem uit het archief te Gorontalo gelicht. Hoe Riedel van Van der Wyck's kaart en verslag heeft gebruik gemaakt, toonen nog de volgende bijzonderheden aan: In 1868 gaf hij uit (Verh. Bat. Gen. XXXIII) „Bijdrage tot de kennis der talen..... op Noord- en Midden-Celebes”. Daarin leest men (bl. 44), van de hoogvlakte van Dogoe-Dogoe, die zou bewoond zijn door de To Sigi, To Lindoe, To Mesoa, To Pakoeli, To Koelawi en To Bada. Nu is Dogoe-Dogoe de naam eener kleine hoogvlakte ten O. der Posso-monding. In Van der Wyck's verslag staat zij genoemd in dezen zin: „Te Kaloekoe konde men duidelijk het strand zien en reeds een weinig van het Meer; volgens het kompas ligt Dogo-Dogo van Kaloekoe richting N. N. O. en van het Meer Z. Z. W.” Deze beide

<sup>1)</sup> Assistent-resident van Gorontalo is Van Musschenbroek nooit geweest. De heer H. Wichmann noemt hem als zoodanig, en wel als onmiddellijke opvolger van Riedel, in *Peterm. Mitt.* 1896, aflev. VII, maar dit is eene vergissing.

Voor de volledigheid vermelden we hier nog een artikel van C. H. B. von Rosenberg, in het *Tijdschrift v.h. Aardr. Gen.* Dl. VII, bl. 153, waarin de Schr., op gezag van den heer Van Baak, assistent-resident te Gorontalo, Van Musschenbroek's artikel aanvult met eenige fantastische mededeelingen, die de kennis der Posso-streek al zeer weinig hebben vooruitgebracht.

opgaven zijn onmogelijk met elkaar te vereenigen, maar zij worden geheel duidelijk (en juist), als men aanneemt dat V. d. W. zich verschreven heeft. In het handschrift komt het 2de „van het Meer” vlak onder het eerste te staan en zoo heeft V. d. W. in de haast ook den 2den keer „van het Meer” geschreven, terwijl hij „het Meer” heeft bedoeld, want van Kajoe-koe uit ligt inderdaad Dogoe-Dogoe N. N. O. en het Meer Z. Z. W. en beide kon hij te Kajoe-koe zien. Riedel heeft echter van de beide onvereenigbare aanwijzingen de laatste gekozen, de hoogvlakte Dogoe-Dogoe ten Z. Z. W. van Kajoe-koe neergezet en er kloekweg de To Sigi, To Lindoe, enz. op doen plaats nemen.

Prof. Wichmann kon in 1893, op bl. 258, 259 van zijn bovenvermeld artikel nog niet meer dan eene kleine kolom onzekere berichten omtrent het Meer publiceeren. „Alles was bisher über das grösste Wasserreservoir das Celebes besitzt <sup>2)</sup> bekannt geworden ist, beruht ausschliesslich auf Mitteilungen von seiten der eingeborenen Bevölkerung”, zoo vangt de passage over „Der See von Posso” aan. Hetgeen verder volgt is dan ook grootendeels onjuist, zoo als wel niet anders mogelijk was. In eene noot kon Prof. W. echter nog vermelden, dat hij juist van Kruyt het bericht van diens eerste reis naar het Meer had ontvangen.

Prof. Wichmann's opstel gaf aan Dr. Riedel aanleiding tot het plaatsen van een artikel „Het Meer van Poso en de „Binnenseen” van Noord- en Centraal-Selebes” (met vier kaarten), in Jaargang 1895, Dl. 2 van dit Tijdschrift. Riedel begint zijn artikel aldus: „Niemand zal het zeker afgekeurd hebben, dat het Indisch dagblad *De Locomotief* van den 28<sup>sten</sup> Augustus 1895, No. 203, partij trok voor de heeren Jhr. J. C. W. D. A. van der Wyck en W. J. M. Michielsen, door openlijk te constateeren, dat zij waren de „pioniers” of eerste bezoekers van het in het centraal gedeelte van Selebes gelegen meer van Poso, al is dat ook in strijd met het beweren van den verslaggever van het geografisch maandbericht in „Petermanns Mitteilungen” van dit jaar, Heft 6, pag. 150, en met het relaas van den Hoogleeraar Dr. A. Wichmann in het *Nederlandsch Koloniaal Centraalblad* van Februari 11., pag. 123.

Nu is het bovengenoemde *Locomotief*-artikel van den heer Riedel zelf en het is toen en niet eerder geweest, dat hij deze feiten heeft bekend gemaakt, hoewel ze hem sedert 1865 en 1869 uit de officieele documenten, de reisverslagen zijner ondergeschikte ambtenaren, bekend waren.

Op bl. 1731 en 1732 van het hier besproken *I. G.*-artikel wijdt Dr. Riedel eenige woorden aan het Posso-Meer. Hij begint met Prof. Wichmann de onbeduidendheid zijner mededeelingen te verwijten en zijn verzuimen van de gelegenheid om zelf het Meer te bezoeken, toen

<sup>2)</sup> Wij weten thans dat het Towoeti-meer het grootste meer van Celebes is; het 2de in grootte is het Matano-meer, het Posso-meer komt in de derde plaats.

hij zich in de nabijheid daarvan ophield. Het komt er maar op aan, wat men „nabijheid” wil noemen. Prof. Wichmann is, blijkens zijn „Bericht” in *Tijdschr. Aardr. Gen.* 2, VII, 1890, bl. 982–993, tusschen 23 en 29 April 1889 heen en terug van Tawaili (O. kust der Paloe-baai) naar Toboli en Pelawa (W. kust der Tomini-bocht) gereisd. Daar hij in de Tomini-bocht geen stoomschip te zijner beschikking had, zou hem een tocht van daar naar het Posso-Meer en terug, zeker 14 dagen gekost hebben. Dr. Riedel deelt voorts mede, dat hij indertijd de dorpen Pototoro'o en Lomboegiani heeft bezocht en daar eenige Inlanders eene schetskaart van het Meer en zijne omgeving heeft laten maken. Deze schets geeft hij bij het artikel, nevens die van de heeren Michielsen, Van Hoëvell en Kruyt. Al liggen de beide door den heer Riedel bezochte dorpen op geringen afstand van de zeekust, hij is toch heel wat dichter in de nabijheid van het Posso-Meer geweest dan Prof. Wichmann.

Voorts doet Riedel de belangrijke mededeeling, dat Van Musschenbroek's kaart is gebaseerd op de schetskaart van Van der Wyck.

Het kaartje van Michielsen is door Riedel nog eens uitgegeven, in zijn artikel „De To Pantoenoe Asoe of oorspronkelijke volksstammen van Centraal Selebes”, *Bijdr. K. I.* 5, I, 77–95. Hoewel dit kaartje, zooals Riedel zegt, op astronomische plaatsbepalingen berust (de waarheid is dat het met behulp van octant en boussole is vervaardigd), is het toch 't minst nauwkeurige der bestaande kaarten van het Meer. Het is er juist ten halve op afgebeeld, in driehoekigen vorm. De heer Michielsen heeft n.l. zijne schets gemaakt, zittende op een grooten steen, dicht bij de uitstrooming der Posso-rivier uit het Meer. Daar het Meer zich op de helft zijner lengte naar O. ombuigt, ziet men van af dien steen niet meer dan de N.l.jke helft en deze doet zich voor, alsof zij het geheele Meer ware. Uit Riedel's artikel in de *Bijdr. K. I.* ontvangt men echter den indruk, dat dit het kaartje is, 't welk hij door Ta Aroea en Mangge Lakosa (R. noemt hem Lakosa Mangge) e. a. voor zich op den grond heeft laten teekenen.

Riedel heeft in 1895 nog een vrij lang artikel aangeboden, ter plaatsing in Petermanns *Geogr. Mitt.*, naar aanleiding van het eerste bericht, dat in dat Tijdschrift is verschenen omtrent de reis der Drs. Sarasin, van de Bone-golf tot de Tomini-bocht. Bij dit artikel was eene copie van Van der Wyck's kaart gevoegd. Het heette in dat artikel, dat Van der Wyck's reis op Riedel's aansporing was geschied. De heer V. d. Wyck heeft mij echter uitdrukkelijk verzekerd, dat de heer Riedel hem heeft willen tegenhouden, maar dat hij desondanks zijn plan heeft doorgezet. Dit artikel heeft Riedel vóór de publicatie weder teruggetrokken. Het is echter genoemd in een stuk van den heer H. Wichmann te Gotha, in Petermanns *Mitt.* 1896, aflev. VII, waarin deze een volledig overzicht geeft over den stand der kwestie en

daarop laat volgen (in Duitsche vertaling) een brief van Jhr. Van der Wyck en een van den heer Michielsen, destijds gouverneur van Sumatra's Westkust. Beiden geven uit hun geheugen, eenige bijzonderheden omtrent hunne reis. Michielsen schrijft, dat hij het rapport van V. d. Wijck nooit heeft gezien, hoewel hij toch diens opvolger was, als ambtenaar ter beschikking aan de Tomini-bocht, en dat uit zijn eigen rapport het een en ander is overgenomen in Van Hoëvell's artikelen „Todjo, Posso en Saoesoe” (*Tijdschr. Bat. Gen.* Dl. XXXV, 1893). Hierop volgt een gedeelte dat door Prof. Wichmann te Utrecht is geschreven en waarin een brief van den heer Alb. C. Kruyt wordt gepubliceerd, over zijne tweede reis naar het Meer, in November 1895, waarin hij de beschrijving van zijn eersten tocht daarheen (*Meded. Ned. Zendelingen*, Dl. XXXVIII, 1894) en het daarbij behoorende kaartje aanvult en verbetert. Het slot vormen „Bemerkungen zur Geologie des Posso-Gebiets”.

Het laatste artikel in deze reeks is eveneens door Prof. A. Wichmann geschreven, in Dl. XVIII (1896) van dit Tijdschrift, dl. 2, bl. 1418 vlg. Op bl. 1431-1435 verwijt de Schr. openlijk aan Dr. Riedel, dat hij de rapporten van de ambtenaren te zijner beschikking, Van der Wyck en Michielsen, heeft onder zich gehouden. Het vinden van V. d. Wyck's reisverhaal onder Riedel's papieren heeft Prof. Wichmann in het gelijk gesteld.

Eer ik den tekst van het reisverslag laat volgen, geef ik nog plaats aan enkele inlichtingen, mij door den heer Van der Wyck onlangs gegeven.

Als ambtenaar ter beschikking van den assistent-resident van Gorontalo (den heer Riedel) geplaatst te Boemboelan, in het landschap Pagoeat (ten W. van Gorontalo) was de heer Van der Wyck met de kruisboot No. 45 langs de kust der Tomini-bocht naar Posso gezeild en had met hoog water de kruisboot, over de bank, den Posso-mond laten binnenloopen, omdat hij eene poos te Posso wilde blijven, daar zijn plan om het Meer te bezoeken reeds vast stond. Aan Ta Aroea, het hoofd van Pototoro'o, toenmaals het meest invloedrijke hoofd der Strand-To-Lage, had de heer V. d. W. reeds vroeger om hulp gevraagd tot het maken van den tocht naar het Meer, maar telkens had dit hoofd het plan weten te verijdelen. Dat de zaak in October 1865 gelukte, is te danken aan de onverwachte verschijning ter reede van Posso, van Z. M.'s S. S. *Coehoorn*. De pas opgetreden resident van Menado, de heer van Deinse, had van de gelegenheid die dit schip hem bood, gebruik gemaakt om naar Gorontalo te varen, daar den assistent-resident Riedel af te halen en vervolgens de Tomini-bocht te bezoeken, waar het schip op de zeeroovers moest kruisen. Men had eerst nog op Boemboelan aangelegd, om den heer V. d. Wyck op te nemen, maar vernam daar, dat hij de Bocht was ingezeild. Toen men op

de „Coehoorn“ de kruisboot te Posso ontwaarde, ging men daar voor anker. Spoedig verscheen de heer Van der Wyck aan boord en maakte zijn plan bekend om naar het Meer te gaan. De heeren van Deinsé en Riedel wilden hem tegenhouden en gaven niet eerder hunne toestemming tot den tocht, dan nadat V. d. W. uitdrukkelijk had verklaard de geheele verantwoording van zijne daad voor eigen rekening te willen nemen. Een dolk, dien hij niet zichtbaar droeg en een dubbelloops jachtgeweer waren zijne wapens.

Het oude hoofd der To Kadomboekoe, Papa i Danda (zijn eigenaam is: i Jaroena), thans reeds een 70 jaar oud, heeft den heer Kruyt nog het volgende medegedeeld omtrent den heer Van der Wyck: Die Hollander was een lange man; hij noemde zich kontoro lolo (controleur). Ik was toen nog een jong man, van den leeftijd waarop anderen reeds getrouwd zijn, maar ik was nog ongetrouwd. Ik woonde in Paloewasi (halfweg 't Meer) en daar heb ik hem gezien. Langs de Padipi is hij naar boven gegaan<sup>3)</sup>. Aan het Meer gekomen, heeft hij zich laten roeien naar de steenen van Doewangko; op den uitersten steen (Watoe Dilana) heeft hij zitten schrijven<sup>4)</sup>. Van dien steen heeft hij een stuk medegenomen, denkende dat het ijzer was<sup>5)</sup>, maar ik zag dat het gewone steen was. Hij is ook naar Towale gegaan<sup>6)</sup>. Van het Meer is hij in één dag teruggelopen naar Mando'oe<sup>7)</sup> en vandaar is hij de Posso afgevaren. Onderweg vroeg hij aan Papa i mPani<sup>8)</sup>: „Wat is dat daarboven voor een dorp?“ — „Aboki“.<sup>9)</sup> Na een paar bochten wees hij weer op Aboki en vroeg: „En welk dorp is dat?“ — „Aboki“. Een poosje later deed hij dezelfde vraag en kreeg te derden male het antwoord „Aboki“. Toen werd hij boos en verweet den tolk dat hij hem voor den gek hield, maar deze legde hem uit, dat het kwam door de bochten der rivier.

<sup>3)</sup> Dit is een zeer slecht stuk weg, een steile klimpartij over scherpe steenen die een goed half uur duurt. Gewoonlijk wordt die weg vermeden, maar men heeft het Van der Wyck met opzet moeilijk gemaakt, om hem af te schrikken, in de hoop dat hij den tocht zou opgeven.

<sup>4)</sup> Deze steenen steken bij gewonen waterstand een goed eind boven het Meer-oppervlak uit. Zij liggen vlak voor de uitstrooming van de Posso uit het Meer. De heer Van der Wyck heeft hier zijne schetskaart zitten teekenen, geheel uit de hand, met geen ander instrument dan een zeer klein kompasje, dat hij aan zijn horlogeketting had hangen.

<sup>5)</sup> Dit wordt ook in het reisverhaal zelf verteld.

<sup>6)</sup> Zie Noot 27.

<sup>7)</sup> Zie Noot 20.

<sup>8)</sup> De Gorontaleesche tolk Djakataru, zie eenige regels verder.

<sup>9)</sup> Aboki is de naam van een reeds lang verlaten dorp, zeer schilderachtig gelegen, op eene hoogte aan den rechteroever der Posso-rivier, niet ver ten Z. van de samenvloeiing van Posso en Tomasa. De naam is die eener bamboesoort. In zijn verslag noemt V. d. W. het met den naam van het hoofd Tapad'oera (Ta mPandjoera). Zie Noot 18.

Deze bijzonderheden komen geheel overeen met die van het Reisverhaal. De tolk was een Gerontalees, Djakatarā (in Gorontaleesche uitspraak Dakatala) genaamd. Hij woonde te Posso en was met eene Strand-Toradjasche gehuwd. Naar zijn oudste kind had hij bij de Toradja's den bijnaam Papa i mPanī. De heer Kruyt heeft hem nog gekend en het bovenstaande verhaal omtrent Aboki ook uit eigen mond gehoord. In 1894 is hij gestorven. [Hij]

Thans volge het Reisverhaal. Ik heb het gegeven met huid en haar: aan taal- en spelfouten is niets verbeterd. De heer Van der Wyck is, zoo moe als hij was van den inspannenden tocht, dadelijk aan het opstellen van zijn dagboek gegaan. Den tweeden dag na zijne terugkomst aan boord der kruisboot had hij het af. Dit haastig neerschrijven is natuurlijk aan den vorm niet ten goede gekomen, maar het is een goede waarborg voor de oorspronkelijkheid der weergegeven indrukken. Als historisch document omtrent den toestand der Tomini-bocht in 1865 is het zelfs nu nog van waarde, maar de beteekenis van het stuk is vooral die van een volkomen betrouwbaar verslag, omtrent een belangrijken tocht, op eigen kosten en verantwoordelijkheid ondernomen door een jong en ijverig ambtenaar, die zijne moedige poging om van zijne geweldig groote afdeeling een belangrijk stuk te leeren kennen, met succes heeft bekroond gezien, maar wien de eer van zijn werk niet is gegund door zijn chef, die het aardrijkskundig nieuws door zijn ondergeschikte aangebracht, 30 jaar lang heeft verzwegen, hoewel hij zeer goed wist hoe belangrijk het was.

Thans volgt de tekst van het verslag.

Den 14<sup>den</sup> October 1865 begaf ik mij des morgens naar den radja <sup>10)</sup> Ta Aroea, ten einde te spreken over mijn plan om mij naar het Meer te begeven. De radja was bevreesd niet voor levensgevaar, doch voor den slechten weg. Hij verzocht mij of ik met den radja Parigi wilde onderhandelen over deze reis; wanneer deze er mede genoegen nam,

<sup>10)</sup> Den titel Radja heeft men niet anders op te vatten dan als dien van een Toradjasch dorpshoofd (kabosenja), of liever familie-hoofd, want elk dorp is eene groote familie. Zulk een hoofd had (vóór het optreden van het Nederlandsch Gouvernement in 1905) over niemand te gebieden, dan over zijne slaven en hij kon niets ondernemen, dan met goetvinden en hulp van de gezinshoofden in het dorp. Het hing geheel van zijn persoonlijken invloed af, of hij deze lieden tot zijn wil kon brengen, of niet. In ieder geval wist Ta Aroea, dat de andere dorpshoofden hem zouden verwijten toestemming te hebben gegeven tot het binnendringen van een Europeaan, terwijl hij ook nog kans had daarvoor door den Vorst van Loewoe te worden gestraft.

Eerst als hij zich kon rechtvaardigen door te wijzen op zijne vrees voor het oorlogsschip, waarvan V. d. W. terstond gebruik maakte, of zich kon verschuilen achter den Vorst van Parigi, dorst hij toestemming te geven en hulp te verleen. Ta Aroea was hoofd van Pototoro'o („hanengekraai"), een uurtje gaans van het strand.

hij gidsen etc. etc. zoude geven, ten einde mij den weg te wijzen. Ik vertrok alstoen van daar en begaf mij naar den radja van Parigie (Magaoe). Deze wenschte eenen brief van mij te hebben, waarin ik aanstipte dat alle ongelukken die ik op reis zoude krijgen, dat dit alles mijne schuld was, bijv.: indien ik in doornen trapte of van boomen viel, of van hoogten en dergelijken meer. Natuurlijk nam ik hiermede genoegen en bezorgde den radja van Parigie deze brief.

Ik begaf mij alstoen nogmaals naar den radja Ta Aroea, ten einde hem hiervan kennis te geven, hem tevens verzoekende, mij wel te willen laten weten wanneer de reis konde aanvaard worden. Na eenige aarzeling werd deze alstoen bepaald op den 16<sup>den</sup> October.— Ik zeide den radja ik vroeg bij hem zoude komen, om 6 uur, ten einde alsdan in de koelte de reis te kunnen aanvaarden.

Den 15<sup>den</sup> maakte ik mij voor de reis gereed, door alles gereed te leggen voor den volgenden dag; ook die dag maakte men mij dikwijls opmerkingen, opdat de reis niet werd doorgezet, waaraan ik mij niet stoorde.

Den 16<sup>den</sup> vertrok ik om 6 uur van de kruisboot, naar Ta Aroea, alwaar ik om 7 uur aankwam.

Ook daar moest ik wachten tot ongeveer 11 uur op de gidsen, bestaande uit geroutineerde koppensnellers <sup>11)</sup>. De radja Ta Aroea vertrouwde mij aan eenen ouden man toe, die geen  $\frac{1}{2}$  uur konde loopen of hij moest zich versterken met de noodige sagoeër <sup>12)</sup>. Zoodat de reis al wandelende werd aangevangen.

De weg ging in den beginne berg op berg af, tot dat wij aan eene vlakte kwamen, alwaar de negerij Potilo Posso <sup>13)</sup> ligt.

Alstoen moesten wij over boomen loopen ongeveer 7 palen voor wij aan de negerij Karioeë arriveerden. <sup>14)</sup>

Alstoen was het weder berg op berg af; soms was ik verplicht op handen en voeten bergaf te loopen, dito dito bergop, mij vasthoudende

<sup>11)</sup> Men neme deze uitdrukking niet al te zwaar op. Iedere volwassen man was, wanneer een zijner naaste betrekkingen was overleden, verplicht aan een sneltocht deel te nemen. Den een overkwam zoo iets natuurlijk vaker dan den ander.

<sup>12)</sup> Het Moluksch-Maleische woord voor palmwijn.

<sup>13)</sup> Petiro Poso „Posso-zicht”; de Gorontaleesche tolk heeft de r als l uitgesproken. Dit is eene tijdelijke nederzetting geweest; vlak daarnaast lag Petiro Mampo „Vleermuizen-zicht”. In de buurt dezer vroegere nederzettingen ligt thans Tagoloe, 5 paal van 't strand, langs de slechte wegen van vroeger minstens 3 uur gaans.

<sup>14)</sup> Karioeë „waterdier” is een wisselwoord voor garanggo (krokodil). Dit laatste woord, dat eigenlijk ook eene omschrijving is, beteekent „pakker. roofdier”. Het dorp heette Poganggo, wat eveneens „pakker” beduidt, zoodat het met Karioeë kan omschreven worden.

aan wortels en struiken, ten einde niet in afgronden te vallen; wij passeerden toen de negerij Taane<sup>15)</sup>.

Des namiddags om 4 uur kwamen wij te Batoe Awoe<sup>16)</sup> en vertoefden die nacht onder eene paddie-schuur die men spoedig in orde maakte, goed genoeg om daaronder te slapen. — Batoe Awoe is eene paddie-tuin van nu wijlen radja Tabedinding<sup>17)</sup>. De vrouw van Tabedinding kookte de rijst etc. etc.

De schoonzoon van Ta Aroea had onderweg het ongeluk gehad in een scherp voorwerp te trappen, zoodat wij verplicht waren die achter te laten blijven.

Te Batoe Awoe waren eenige menschen van Tonapoe, die beweerden dat Tabedinding in der tijd een karbauw van Tonapoe gerampasd had en dat zij daarom nu bij de weduwe waren gekomen om schadeloosstelling te vragen; ingeval van weigering men de oorlog aan Posso wilde verklaren. Men vroeg als schadeloosstelling eenige karbouwen en satoe orang<sup>18)</sup>. Ik vertelde aan hen dat, dewijl Posso stond onder het Gouvernement, het hen niet gepermitteerd meer was om eigendunkelijk te handelen en dat wanneer zij iets hadden, zij zulks aan mij konden zeggen, dat ik alsdan de zaak zoude onderzoeken, doch in geen geval menschen zoude afstaan en dat zij ook niet moesten probeeren om even als zij zulks vroeger deden, menschen te rooven, want dat ik daarmede geen genoegen zoude nemen. Men antwoordde mij, zij niet wisten Posso onder het Gouvernement stond<sup>19)</sup> dat zij bang waren

<sup>15)</sup> Ta Ane (Oom van Ane) was de tweede naam van het To-Lage-hoofd Sandi; de tijdelijke vestiging die hij toen aan de Posso had, werd eenvoudig met zijn naam genoemd.

<sup>16)</sup> Watoe Awoe, thans een flink dorp; langs den huidige goeden weg, ligt het slechts 8 paal van Posso, het stranddorp.

<sup>17)</sup> Tabedinding is Ta Bolinde, wiens eigennaam n'Towaa was. Hij woonde aan den mond der Tomasa, maar zijne weduwe tuinde destijds aan de uitvloeiing van het riviertje Watoe Awoe in de Posso. Hij was een lange, krachtige man, die zeer gevreesd was om de tyrannie die hij uitoefende, door telkens gelegenheid te zoeken tot beboeten. Vele lieden heeft hij tot slaaf gemaakt en aan Parigiërs verkocht. Zelf had hij geen kinderen, maar hij voedde eene dochter van zijn broeder op, en wanneer dit meisje baadde en een man kwam in de buurt van 't water, dan werd hij door Ta Bolinde beboet. De adat stelt op zoo iets geen boete, maar Ta Bolinde wist recht te praten wat krom was en kreeg altijd zijn zin. Toen hij in de kracht van zijn leven stierf, beschouwde men dit algemeen als eene straf voor zijne misdaden.

<sup>18)</sup> De To Napoe, een kleine maar krijgshaftige bergstam, op eene moeilijk genaakbare hoogvlakte, 3 dagreizen ten W. van het Posso-land wonende, hebben tot op den tijd der vestiging van het Nederlandsch gezag, steeds de Bare'esprekende Toradja's onderdrukt. Als zij boeten van eenigen omvang oplegden, moest daarbij steeds een slaaf (dit is de genoemde „satoe orang") zijn. Op den terugweg naar hun land hakten zij dezen dood en kwamen met zijne scalp in hun land terug, waar zij dan als helden werden ontvangen.

<sup>19)</sup> Het land is pas volle 40 jaar later in (1905) onder Nederlandsch gezag gekomen. Reeds in 1893 was er een ambtenaar te Posso geplaatst, maar deze had zeer weinig invloed; de To Napoe hebben tot 1905 ongestoord hunnen gang kunnen gaan.

voor de Compagnie en het eindigde hiermede dat alleen om wraak te oefenen, zij Posso de oorlog wilden verklaren, omrede Tabedinding hen veel verlies had bezorgd, doch dat zij in vrede naar huis wenschten te gaan. Ik zeide hun dat het Gouvernement met elke natie goede vrienden wenschte te blijven; deze menschen waren zeer beleefd, boden mij paarden etc. etc. te koop aan, en verzochten mij indien ik weder te Posso kwam, hun zulks te willen laten weten, dat zij mij alsdan een mooi paard wenschten cadeau te geven, om van hunne zijde te toonen zij niets liever wenschten, dan om met het Gouvernement goede vrienden te blijven; ik gaf hen (2 radjas) elk een sigaar en tegen den avond vertrokken zij, mij nogmaals herinnerende aan hetgeen zij mij gezegd hadden, hetgeen ik natuurlijk aannam, zeggende dat het goed was.

17 October. Vertrokken des morgens om 8 uur. Wij passeerden de negerijen Tamassan, Tapadjoera, Tarage, Pamboela, en vernachtten bij den radja te Bando'oe.<sup>20)</sup> Nooit heb ik over slechter wegen geloopt als dien dag; ware ik niet beschaamd geweest, alsdan had ik teruggekeerd. Bergen van 700 à 800 voet hoog liepen bijna loodrecht naar beneden, geen trappen, zoodat ik bijna die dag op handen en voeten heb geloopt, nauwelijks mijne vermoeide ledematen kunnende voortslepen. De weg is niet te beschrijven, de slechtheid ongelooflijk, ook die dag moest weder een man wegens verwonding aan steenen etc. achterblijven; nu hadden wij slechts 4 man nog over<sup>21)</sup>.

18 October. Wij passeeren de rijken Djora, Kaloekoe, Pengnoak, Bojjo;<sup>22)</sup> te Bojjo overnachten wij in een padie-schuur; 's morgens om

<sup>20)</sup> Tamassan is Tomasa, de grootste zijrivier van de Posso. Heeft men deze rivier doorwaad, dan is de kustvlakte ten einde en begint men te stijgen. Tapadjoera is Ta mPandjoera, het toenmalig hoofd van Aboki (Noot 9). Tarage is misschien To Lage, de naam van den stam binnen welks gebied Aboki lag. Naar de vermelding van dezen naam, vindt men bij Van Musschenbroek en Bleeker de mededeeling, dat het Posso-meer ook wel het Toragi-meer heet. Bij de Bare'e-sprekers heeft het Meer geen anderen naam dan Rano „het Meer”.

Pamboela is de wisselnaam van Paloewasi („Geitenoord”), een vrij groot dorp, van den stam To Wingke mPoso, op bevel der Regeering verlaten. Een weinig zuidelijker lag Mando'oe „iemand's gezicht wasschen”, aan den voet van den noordelijksten waterval der Posso-rivier en dus het uiterste punt dat per prauw is te bereiken. Het water spat er zoo hoog op, dat het den voorbijgangers „het gezicht wast”. De afstand van hier tot het strand is niet meer dan 16 paal.

<sup>21)</sup> Zie Noot 3.

<sup>22)</sup> Djora is Jora, een fraai gelegen dorp, vanwaar men een prachtig uitzicht had op den Posso-waterval Pinoraa (regenboog”, omdat men daar bij zonneschijn steeds een regenboog boven 't water ziet). Kaloekoe is Kajoekoe, een voormalig aanzienlijk dorp, eveneens aan de Posso. Pengnoak is Pengoa, dat thans ook niet meer bestaat. Hier had het pad reeds den rechter Posso-oever verlaten en liep langs het (voormalige) dorp Karoe Maia, een vrij groote vestiging. Dit moet het Bojjo van V. d. W. zijn. De afstand tot het strand is ongeveer 25 paal.

3 uur werd ik wakker van de koude, en konde niet meer slapen; te Boïjo had men de salutschoten gehoord van de „Coehoorn”; te Kaloekoe konde men duidelijk het strand zien en reeds een weinig van het Meer; volgens het kompas ligt Dogo-Dogo <sup>23)</sup> van Kaloekoe rigting N.N.O. en van het Meer Z.Z.W.

19 October. Wij passeerden de negerijen Kadjoele, Tanono, Timora, Batoemontjo, Tamongoe-pebatoh, Seo-gebatoe, Boeijoe empada, Mepajoa, Polingoë, Gio<sup>2</sup>, Moengodenak, Laneh en Petiero Posso. <sup>24)</sup> Te Polingoë sliepen wij in eene roema djaga kebon<sup>25)</sup>, ook die dag was de weg nog ellendiger dan de vorige, ik moest een steilte van 30 voet loodregt opklimmen; er waren daar steenen die uitstaken en daar moest men zich zelven aan optrekken, naast die steilte had men eene afgrond; viel men, dan zoude men waarschijnlijk verpletterd zijn. Van Gio<sup>2</sup> tot Petiero Posso loopt de weg door eene padang, doch in plaats de gelijke grond te zoeken, die veel korter zoude zijn, loopt de weg over al de bergruggen heen die er zijn, doch dit is eene heerenweg te noemen bij de vorigen. Alstoen kwamen wij aan het Meer; daar waren verscheidene vrouwen om visch te vangen, deze vlugtteden op het zien van eenen Europeaan, een ieder liep weg, zoo bang was men. Het gelukte mij eene blotto <sup>26)</sup> magtig worden, ten einde het Meer te bezigtigen. Des avonds omstreeks 1/2 6 uur kochten wij eenige visch.

Den 20 October. Des morgens vroeg begaf ik mij naar den radja

---

<sup>23)</sup> Dogoe-Dogoe is eene kleine hoogvlakte, aan den rechteroever der Posso-monding.

<sup>24)</sup> De juiste namen dezer dorpen zijn: Kadjoe Oele („slangenkruid”); Tanono; Timora, de wisselnaam van Kadjoe Mapeni („hard hout”), een echtarends-nest en een der moeilijkst bereikbare der vroegere dorpen; Batoe Nontjoe („rijst-blok-steen”), thans een groot dorp; Tamoengkoe mPebato, eene hooge rotsvesting, niet dan door een vermoeienden klim te bereiken; Sajogi mBatoe, reeds in de vlakte ten N. van het Meer gelegen; Boeijoe mPada („heuvel op de vlakte”); Koemapa Joa („rechte grot”), aan den linkeroever van de Posso gelegen, door V. d. W. dus in de verte voorbijgaan, daar hij voortdurend aan den rechteroever is gebleven; Poloë ngGongi („waar de gong hangt”), of misschien Balango’a, ’t welk dicht daarbij lag; Gi’oni; Moengkoe Dena („rijstvogel-berg”), hoog gelegen en eerst na een zwaren klim te bereiken; Lane, aan den voet van den berg waarop Moengkoe Dena lag; Petiro Rano („Meerzicht”), dicht bij de uitstrooming van de Posso uit het Meer. Indien men den heer Van der Wyck binnen al deze dorpen heeft gebracht en niet om den voet der heuvels heen waarop ze alle zijn gelegen, dan heeft men hem een onnoodig zwaren dag bezorgd, natuurlijk met geen ander doel, dan om hem of anderen van eene herhaling van den tocht af te schrikken. Aan het eind van den 4den dag was hij een 35 paal van het strand verwijderd.

<sup>25)</sup> Een huisje in het rijstveld, ter bewaking van den aanplant.

<sup>26)</sup> Blotto is het Gorontaleesche boelotoe „prauw”, in het Maleisch der Molukken opgenomen.

van de Ranoe, alwaar ik om 10 uur aankwam <sup>27)</sup>. Toen men mij zag aankomen, wapende zich een ieder met half uitgetrokken soemara, salawakoe <sup>28)</sup> en piek. De gids zeide mij te wachten, dat hij vooruit zoude gaan ten einde kennis te geven etc.; na ongeveer een  $\frac{1}{2}$  uur wachten werd mij gezegd de berg af te komen. Alle wapens waren weggeborgen. Ik zeide den radja van den ranoe, dat dewijl het rijk Posso gevraagd had om onder het Gouvernement te staan <sup>29)</sup> zij

<sup>27)</sup> Met „radja van de Ranoe” is het hoofd van Towale bedoeld. Dit voormalige dorp lag op een heuvel in het noordelijk gedeelte van den O.-oever van het Meer. Op den berg waarover de weg leidde, lag het dorp Kadjoe Pore; daar was het, dat de heer Van der Wyck heeft moeten wachten. Het hoofd van Towale had van den Vorst van Loewoe den titel „karadja” gekregen, omdat hij het was, die de schatting der stammen ten Noorden van het Meer ontving en doorzond naar Lamoesa; de karadja van Lamoesa zond de schatting naar Wotoe en vandaar kwam zij te Palopo bij den Datoe van Loewoe. Behalve dezen titel, had de karadja van Towale niets op de andere dorpschouffden voor. Den titel „Vorst van het Meer” heeft nooit een Toradja-hoofd gedragen.

<sup>28)</sup> Soemara „zwaard”, salawakoe „schild”, Moluksch-Maleische woorden.

<sup>29)</sup> De beteekenis dezer uitspraak moet men vooral niet overschatten. Zij is waarschijnlijk gegrond op den volgenden brief, dien wij in Maleischen tekst en Ned. vertaling hier laten volgen. Het stuk is onder de papieren van Dr. Riedel gevonden.

*Poso pada 15 hb: April 1865.*

Kapada toewan Assistent Resident Gorontalo jang terhormat, jang pada sekarang ini ada di Poso.

Adapawn dengan soerat ini aku membri tahuwkan pada toewan, jang kamij samowa disinie, adalah terlaloe soesah derij karna kadjahatan awrang<sup>2</sup> derij Kolawie, Besowa, Bada, Talindoe, Pipikoro, Paloe, Sigie dan Dolo, artinja: derij sebab pada sedekala wakhtoe diorang datang di negrie Poso memboenokh orang ambil kapalanja dan lagie merampas barang<sup>2</sup> diedalam roemah, apa jang orang<sup>2</sup> jang terseboet itu dapat; maka itu aku minta, djikalaw toewan soekah boleh saijang pada kamij dan toelong pele itu kadjahatan, dan lagie aku minta bahoewa Gouvernement akan ambil pada kamij diedalam perlindongannja dan akan membrie sawatoe parentahan jang bajikh adanja.

Mendatang derij aku Kaboesena derij Poso.

TOWAH.

Aan den geëerden Heer Assistent-Resident van Gorontalo, die zich thans te Posso bevindt.

Met dezen brief breng ik ter kennis van Mhr., dat wij allen hier zeer veel last ondervinden wegens de wandaden der lieden van Koelawi, Besoa, Bada, Lindoe, Pipikoro, Paloe, Sigi en Dolo ~~en~~ omdat zij voortdurend te Posso komen om koppen te snellen en van de goederen uit de huizen te rooven al wat zij maar krijgen kunnen. Daarom is het mijn verzoek, als het Mhr. belieft, dat hij hart voor ons hebbe en ons helpe, door die wandaden te beletten; voorts verzoek ik dat het Gouvernement ons in zijne bescherming neme en ons een goed bestuur schenke.

Van mij, hoofd van Posso,

TOWAH.

niet bevreesd behoeften te wezen voor eenen Europeaan, want dat het Gouvernement wel een rijk beschermde, doch niet ongelukkig maakte. Wij moesten alstoen met hem eten, hetgeen natuurlijk aangenomen werd, daar wij nog niets gebruikt hadden. De radja van den ranoe vertelde mij, de Tobadarezen voor ongeveer 20 dagen 4 menschen hadden geroofd uit de negerij Kaloekoe<sup>29</sup>), en dat men van plan was om binnen een paar dagen de oorlog te verklaren aan de Tobadarezen, dat hij reeds ongeveer 80 man verzameld had en de Tobadarezen reeds gereed stonden met hetzelfde aantal, doch dat hij alle weerbare mannen van de ranoe had opgeroepen en op dezelve komst wachtte, en dat het ook daaraan moest toegeschreven worden, men zoo op hunne hoede was, en men op het gezigt van eenen Europeaan de wapenen opvatte. De radja zeide hij in alles de orders zoude opvolgen van 7 het Gouvernement, dat hij zooveel koffij zoude aanplanten als de menschen van den ranoe konden aanplanten, dus dat het Gouvernement hen dan ook bescherming belooft en hen regt laat wedervaren. Ik zeide hem dat het Gouvernement regter was en dat wanneer zij eenige grief hadden, zij zich alsdan tot mij konden vervoegen.

Alstoen verzocht de radja mij naar de Tobadarezen te gaan. Ik zeide ik hier niets tegen had, doch wanneer men mij aanrandde, *het* verplicht zoude zijn zich deze zaak aan te trekken en ik van mijne zijde niets mag uitvoeren dat aanleiding konde geven dat het Gouvernement in eenige ongelegenheid konde komen. De radja zeide mij het volgende: De radja van Kaloekoe is bereids met 80 man aan het strand<sup>30</sup>), ik zal nog 50 man bij brengen; de Tabadarezen zijn 80 man sterk en

Wie deze Towah is, kan ik niet zeggen, maar zooveel is wel zeker, dat de brief is geschreven door den eenen of anderen Chineeschen handelaar in de Tomini-bocht, die er ten eerste op gesteld was, om voor zijne zaken vrede en veiligheid in het Posso-land te hebben. Waarschijnlijk heeft een Minahassische schrijver den brief gecopieerd van een klad, dat met den naam van Ta Aroea (gespeld: Taruah) was geteekend, waaruit de kopiist Towah heeft gemaakt. De Gorontaleesche Firma Gebrs. Sie Boen Tiong was in 1857 haren handel in de Tomini-bocht begonnen en had natuurlijk veel schade van de onveiligheid, die de voortdurende oorlogstoestand veroorzaakte. Het verzoek is ongetwijfeld van den briefschrijver zelf uitgegaan, misschien na een vluchtige bespreking met Ta Aroea, die in geen geval kan begrepen hebben, waar het wel om te doen was. Zulk een verzoek namens zich zelf of zijne medehoofden kon hij onmogelijk doen. De briefschrijver heeft gespeculeerd op de voorstellingen, die men omtrent de Toradjasche hoofden nog zoo lang daarna heeft gehad, dat zij n.l. volgens een wel sluitend systeem hunne rangen hadden, zoodat er één boven allen stond. In 1905 hebben de Toradja's zich alleen door machtsvertoon aan het Gouvernement onderworpen, en nog lang heeft Loewoe hen in den waan kunnen houden, dat het de Hollanders zou komen verjagen.

<sup>30</sup>) Aan het strand van het Meer. De weg van Bada naar het Meer, die in twee dagreizen is af te leggen, komt aan de Oostkust van het Meer uit.

eerder zal mijn hoofd vallen voor U iets gebeurt; ik sta borg met mijne Alifoeren voor U (koelit poeti). Om nu te weigeren, oordeelde ik niet verstandig. Ik verzocht toen den radja ik een gesprek wenschte aan te knopen met den radja van de Tabadarezen en hem verzocht zich hierin niet te mengen, dat ik alsdan aannam mede te gaan. Dit werd aangenomen. — Ik bemerkte de radja<sup>31)</sup> zeer bang voor mij was. Ik zeide hem dat Posso reeds ruim 4 maanden onder de orders stond van het Gouvernement. — Zonder mij te laten uitspreken, zeide hij: Ik begrijp het doel uwer komst naar de ranoe en ben bereid om onmiddellijk die 4 menschen uit te leveren en vriendschap te sluiten met den radja van de ranoe en Kaloekoe. Ik zeide zulks mij een onuitsprekelijk groot genoegen deed. Hij zeide: ik zal direct een geit laten slachten tot bewijs hiervan; wij hadden reeds 3 uren gepraat voor ik op het chapter kwam van die 4 menschen, ten einde eerst de gevoelens in te winnen. De radja van de Tobada, zeide mij Tabodinding<sup>17)</sup> veel schade aan zijn rijk bezorgd had. Ik gaf die radja ook eene cigaar, benevens die van de ranoe en Kaloekoe en zeide hen ik ook van mijne zijde vriendschap wilde sluiten, door dit met hen te rooken. Hiermede waren zij zeer ingenomen, en de radja van Tobada gaf ook mij te kennen hij gaarne de orders wilde opvolgen van het Gouvernement, want dat hij zag de bedoelingen van de Compagnie goed waren. Ik ging alstoen het Meer bezigtigen en maakte van dezelve eene schets met derzelver negerijen. De radja van de ranoe heeft mij verzocht wel het Gouvernement te kennen willen geven, dat zij gaarne een Europeaan daar hadden om hen de koffij-aanplant te leeren en dat zij zooveel koffij zouden aanplanten als in hunne magt was. De radja van de ranoe zeide in zijn geheele rijk eene massa ijzer overal gevonden werd; ik verzocht hem om erts, niet wetende ik op ijzererts zat<sup>5)</sup>; ik nam hiervan eenige stukken mede.

De radja van de Ranoe gaf mij een karbouw cadeau, tot bewijs van vriendschap; ik verzocht hem die karbouw bij hem te laten blijven, want dat ik geen vervoermiddelen had; hij zeide mij, hij goed op die karbouw te zullen laten passen. De prijs van een karbouw is een Gorontaleesche kain. Die gaf ik hem cadeau, plus wat kruid en wat kogels. Hij vroeg mij f 1 (een guldenstuk) om dit zijn kind op haar borst te kunnen laten dragen, dit gaf ik hem ook<sup>32)</sup>.

De radja van Kaloekoe vroeg mij zijne negerij vooral niet meer voorbij te gaan, zonder eenige dagen bij hem te vertoeven. De radja van de ranoe wenschte mij ook eenige dagen bij zich te houden, om zijne negerijen te bezigtigen en alles in oogenschouw te nemen. Ik

<sup>31)</sup> Het To-Bada-hoofd dat den heer Van der Wyck te woord stond.

<sup>32)</sup> Men boort dan een gat in den rand van het geldstuk en hangt het 't kind om den hals, als voorbehoedmiddel.

verzocht hen slechts kennis te geven aan de Alifoeren om wanneer zij weder een Europeaan ontmoeteden, vooral niet bang te zijn en weg te loopen, want dat dit bij de Europeanen een slecht voorteeken was. Onmiddellijk werden hierop orders gegeven met dat gevolg, dat niemand meer weg liep, integendeel, eene massa menschen, hoewel gewapend, volgden mij, niemand liep meer weg, vrouwen en kinderen, alles bleef op de plaats om mij eens goed op te nemen. — De eerste indruk van eenen Europeaan bij de ranoe liep dus bijzonder gunstig af. Het vertrouwen hebben zij; de Alifoeren zijn opregt, zij zeggen zonder wendingen hunne meeningen. Ik heb ook opregt met hen gehandeld en bij al de radja's wier negerijen ik gepasseerd heb, heb ik hen gezegd omtrent de koffij dat het Gouvernement hen bibit zoude geven en dat zij de vruchten aan het Gouvernement moesten verkoopen tegen  $f$  12 de pikol en dat geen ander opkooper mogt zijn; dat het Gouvernement zuivere schalen had en dat zij niet bevreesd behoeften te wezen het Gouvernement hen zoude bedriegen, dat zij van hunne zijde ook het Gouvernement niet moesten afzetten door de koffij aan anderen te verkoopen. — Men heeft van alle zijden mij beloofd stipt eerlijk te zullen handelen. Bij alle radja's werd ik met de grootste beleefdheid behandeld, men was vriendelijk, voorkomend, en kan men gerust zeggen dit een land is waar de slechtheid nog geen wortel geschoten heeft. — Het blijft dus aan den ambtenaar die te Posso gevestigd wordt, aanbevelen, stipt eerlijk te handelen, de bevolking niet af te zetten en vooral niet aan hunne vrouwen te komen, want dan is men zijn leven niet veilig, want elke misstap wordt meestal met zijn hoofd betaald en het zoude te betreuren zijn, dat indien de goede indruk die men nu van den Europeaan heeft verloren ging.

Ik schat de afstand over land van strand tot aan het Meer 80 palen, doch door de slechte weg, zooals die thans is, en men goed bergen kan beklimmen, geloof ik men in  $2\frac{1}{2}$  dag aan het Meer kan komen <sup>23)</sup>.

Het Meer is aan het strand enorm rotsachtig en steken hier en daar rotsen boven de oppervlakte van het water uit.

De weg kan goed gemaakt worden, indien eene goede opname van de bergen wordt gedaan; de ligging van de bergen is gemakkelijk op te nemen, daar al de boomen welke op de bergen groeien omgehakt zijn, hebbende de Alifoeren hunne aanplantingen meestal op de helling; de weg die alsdan over gelijke gronden gaat, zoude alsdan volgens mijn inzien eerder korter dan langer worden en moet ik die krommingen en bogten ook toeschrijven aan de vele aanvallen waaraan Posso blootgesteld is; men is soms vlak bij eene negerij en moet alsdan nog wel 3 paal loopen voor men aan hunne woningen

<sup>23)</sup> De thans aangelegde weg is 40 paal lang en kan dus zeer goed in  $1\frac{1}{2}$  dag worden afgelegd.

komt. De weg die naar hunne woningen leidt is overal zoo steil gemaakt, dat ik op handen en voeten soms moest loopen om naar boven te klimmen. Elk huis, of liever gezegd, elke negerij is eene benting; 's morgens gaat men de tuinen bearbeiten en om 5 uur keert een ieder weder naar zijne negerij terug; over dag bewaakt een man plus eenige vrouwen de benting. De vrouwen kloppen dan foelja.<sup>34)</sup> De man zorgt, dat, wanneer er iets aan het huis is, hetzij lekken, etc. dat zulks gerepareerd wordt.

De rivier is bevaarbaar van af Bando'oe voor kleine vaartuigen, welke weinig diepgang hebben; wanneer men veel koffij moet afvoeren, alsdan zoude het goed zijn om platbodem vaartuigen te laten maken en om de bevolking het gemakkelijk te maken, een pakhuis daar te stellen, namelijk te Bando'oe.<sup>20)</sup>

Even beneden die negerij heeft men een rottingbrug, boven die negerij moeten er nog twee zich bevinden, en wel op de hoogte van Kaloekoe. Dat de rivier niet verder bevaarbaar is, komt men te Bando'oe eene waterval heeft; wel zoude die val volgens mijns inziens kunnen vernietigd worden, want het is slechts eene enorme groote steen die de weg versperd, men zoude alsdan de berg op zijde kunnen uitgraven dan wel die steen laten springen; boven Bando'oe heeft men volgens verhaal van de Alifoeren te kampen met snelle stroomen, veroorzaakt door ondiepten en hier en daar liggen in die rivier groote rotsblokken, die de weg over de rivier zoo gevaarlijk maken dat geen Inlander zich in eene blotto waagt om af te zakken. De weg van het Meer kan gemakkelijk in eene dag tot Bando'oe afgelegd worden, en is die weg ook met weinig moeite goed te maken, doch men dient alles eerst goed op te nemen en eene rechte weg te maken naar Bando'oe, zonder die wegen te krommen naar elke negerij.

Te Tamasan verdeelt de rivier zich in tweeën; de eene tak ontspringt uit de ranoe, de andere tak loopt dicht bij de ranoe en ontspringt uit het gebergte; de laatste is zeer ondiep en bevat op de diepste plaatsen slechts, volgens berigten, twee voet water. Het is ook die tak waar een massa negerijen liggen en waar men het beste ijzer vindt; ook daar vindt men eene massa smederijen welke ik aan de ranoe niet heb kunnen vinden. Ik zoude mij nog wel naar die kampongs begeven hebben, ware het niet dat volgens goede gegevens de afstand drie dagen was, gaande over nog slechtere wegen als de afgelegde; dit schrikte mij af.

Van af strand heeft men ook eene weg naar die negerijen, welker afstand even ver zoo wat loopt als de ranoe van strand, doch de tijd was te kort om ook die weg nog af te leggen.

Terug gaande heb ik de weg van de ranoe tot Bando'oe in ééne

<sup>34)</sup> Moluksch-Maleische benaming voor kleedingstof uit boombast bereid.

dag afgelegd, en mij daar in eene blotto de volgende dag ingescheept, om de rivier op te nemen. — Ik heb alstoen bemerkt dat de rivier het diepste is van af strand tot 2 paal boven Pototroô, hebbende men verder op vele ondiepe plaatsen, waarover eene snelle stroom loopt, verder op heeft men ook nog te kampen met eene massa draaikolken, die de vaart dus zeer bemoeielijken. Voor de monding van de rivier heeft men eene bank; de hoogste waterstand op het laagste gedeelte van dezelve is 5 voet, de laagste waterstand is  $1\frac{1}{2}$  voet.

Men vindt eene massa bronnen, welke op zich zelven weder kleine riviertjes vormen; welke zich in de hoofdriivier ontlasten, en van die bronnen zoude men des noods gebruik kunnen maken om sawa's aan leggen. Het aantal sawa's zoude echter niet veel zijn. Het land is te bergachtig.

Elke negerij ligt op de rug van eenen berg, met eene moeilijk toegankelijke weg. Gewoonlijk bevat zulk eene negerij 40 (gemiddeld) weerbare mannen.

|                                                   |                                |
|---------------------------------------------------|--------------------------------|
| Wanneer men nu aanneemt dat gemiddelde getal      | 40 mannen;                     |
| elke man is getrouwd, dus . . . . .               | 40 vrouwen;                    |
| gemiddeld gerekend elk gezin 3 kinderen . . . . . | 120 kinderen.                  |
| dan bevat elke negerij. . . . .                   | 200 zielen.                    |
| Volgens goede gegevens kan men rekenen . . . . .  | 1000 negerijen,                |
| alsdan zoude Posso plus minus . . . . .           | 200000 inwoners <sup>35)</sup> |

tellen. Elke negerij heeft een hoofd, niets mag verkocht of verhandeld worden; het hoofd (dat wij hier radja zullen noemen) koopt en verkoopt <sup>36)</sup>. Deze radja's zijn afhankelijk. Aan de ranoe erkent men den broeder van Ta Aroea als generalen radja van alle negerijen van het Meer; beneden erkent men Ta Aroea als generaal radja <sup>10)</sup>. De radja van de ranoe erkent ook weder Ta Aroea te zullen gehoorzamen, Ta Aroea idem zijn broeder. — De radja Ta Aroea is een mensch van wien ik overal met lof hoorde spreken, doch van Tabodinding hoorde ik zulks niet; deze heeft veel kwaads uitgevoerd, hetgeen Ta Aroea ook erkende; en is het volgens mijn inzien onder het bestuur van deze twee radja's, dat van Posso iets goeds te maken is.

Wanneer de weg goed kan gemaakt worden, dan zoude men met veel voordeel eene ijzersmelterij kunnen daarstellen, wanneer bevonden wordt dat het erts eene goede hoeveelheid ijzerdeelen bevat. Het ijzererts vindt men in klompen boven de grond, dus moeite kost het niet, om te delven en hout is er in overvloed.

<sup>35)</sup> De schatting van 200 zielen per dorp is reeds te hoog; die van 1000 dorpen is geheel mis. Het aantal Bare'e-sprekende Toradja's bereikt zeker niet de 50.000.

<sup>36)</sup> Het dorpshoofd is familie-hoofd en beheert dus ook het onverdeelde familie-goed, doch natuurlijk niet als zijn eigendom. Alles gaat in gemeenschappelijk overleg. Over het weinige dat ieder zelf bezit, kan hij, zooals van zelf spreekt, vrij beschikken.

Paarden heb ik slechts twee gezien, zijnde een merrie en veulen. Geiten in massa, plus karbouwen en honderde varkens.

De vrouwen mogen geen herten-, noch karbouwen-vleesch eten, ook gaan de vrouwen minder gesloten gekleed als de strandbewoners. Men vindt eene massa menschen die de schubziekte hebben (cascado).

Misvormden heb ik geen een ontmoet.

De bevolking is bang van aard.

Elke negerij heeft ook zijne slaven welke men laat trouwen met vrouwen van andere negerijen, mits men betaalt: toedjoe kain, toedjoe roepa.<sup>37)</sup> De slaven worden behandeld als familie van den radja en men beschouwt hen als hunne kinderen, zij eten wat de heer des huizes eet en genieten in alles dezelfde voorregten; een heer vecht voor zijnen slaaf en een slaaf voor zijnen heer, alleen de naam, en dat zij niet mogen trouwen met familie van de radja's. De radja's zoowel als hunne vrouwen bewerken hunne tuinen en op mijne reis heb ik dikwijls huisgezinnen ontmoet, waarvan de vrouw altijd de lasten droeg terwijl de man met klewang en piek, zonder iets te dragen, hen volgde. Wanneer men rijst aanplant heeft er voor eenigen tijd een verwijdering tusschen man en vrouw plaats.

Was wordt in eene massa tot het Meer verzameld; men betaalt voor de picol f 71,43 recepis.<sup>38)</sup> — Ook hiervan heb ik eenige stukken opgekocht om de qualiteit te laten zien.

Rijst. Ik geloof indien men al de rijst opkocht te Posso, men nog wel 10,000 picol zoude kunnen krijgen, de prijs is f 4.— rec. voor witte tafelryst. —

Milu. Op mijne reis naar het Meer ben ik verscheidene saboeas gepasseerd, waarvan de afdaken bestonden uit milu, elke saboea schat ik op 10.000 milu-vruchten en de jonge aanplant is enorm uitgebreid.

Leefwijze der Alifoeren. 's Morgens staat men om 5 uur met het hanengekraai op. De vrouwen tombokken dan paddie; om 8 uur eet men en een ieder gaat na den disch met de radja naar de tuinen; eenige vrouwen plus een man bewaken het huis. De vrouwen kloppen dan foeija, de man zorgt het huis in orde blijft. Om 8 uur, nadat de menschen gegeten hebben, geeft men de hoenders, varkens, karbouwen, geiten en honden te vreten, dit laatste is het werk van de vrouwen die te huis blijven; 's middags eet men niet. — 's Middags om 5 uur keert een ieder naar huis, nogmaals krijgen de dieren te vreten, en om 7 uur wordt het avondmaal opgedischt; om 8 uur gaat een ieder slapen. —

De mannen zoowel als de vrouwen dragen oorringen; ~~aan~~ strand

<sup>37)</sup> Dit is de Maleische vertaling eener formule die beteekent: 7 stuks katoen en 7 artikelen van anderen aard.

<sup>38)</sup> Papieren guldens, van 120 duiten.

tot Boijo zijn de gaatjes in de ooren klein van de vrouwen, vanaf Boijo tot de ranoe enorm groot; ook te Boijo zag ik eenige vrouwen welke reeds bejaard waren en drie zware koperen ringen aan elk der voeten droegen.

De mannen dragen slechts tjedakos.<sup>39)</sup>

De vrouwen slechts een kain foelja; sommigen dragen eene band sterk aangehaald om de borsten.<sup>40)</sup> anderen dragen niets. Op de zedelijkheid valt niets aan te merken.<sup>41)</sup> Elke gast wordt beschouwd als huisgenoot, en deze krijgt te eten. Verzuimt men hem te eten te geven, aldan kan de gast hem (radja) een boete op leggen hetzij een karbouw of iets dergelijks het geen betaald moet worden en wel onmiddellijk.

Over het algemeen draagt men eene haat tegen de Boeginezen, en heb ik aan Ta Aroea gezegd het niet gepermitteerd was Boegineezen zich vestigden aan het strand, noch tuinen aanlegden; dit werd met blijdschap aangenomen. De inwoners van Posso hebben reeds onderscheidene Boeginezen vermoord; men heeft zelfs geruimen tijd de rivier gesloten gehouden voor die landzaten. Overal is men zeer gezind voor het Gouvernement en daar de Possoërs allen landbouwers zijn, geloof ik, dat rijk eene enorme hoeveelheid koffij zal produceeren.

Parigie heeft voor ongeveer 15 jaren geleden eene oorlog gevoerd tegen de Possoërs. Geheele negerijen werden uitgemoord, vrouwen en kinderen werden niet gespaard. Eene massa menschen werden als slaven medegevoerd.

Bij die gelegenheid werd een broeder van den toenmaligen radja gedood en moet die negerij thans daarvoor nog boeten, door padie te betalen. De oorlog ontstond door dat de strandbewoners eene prauw van Parigie afgeloopen hadden. En is dit ook, geloof ik, de reden de radja van Parigie telken jare na de afloop der padieoogst te Posso komt, ten einde de belasting te ontvangen die toen bij de vrede bepaald werd. De radja van Parigie betaalt slechts hetgeen ik volgens berichten heb,  $\frac{1}{10}$  van de waarde<sup>42)</sup>. Wanneer hij 6000 bossen padie heeft, vertrekt hij weder naar zijn rijk.

*Posso*, 24 October 1865.

*ic. g.* J. VAN DER WYCK.

<sup>39)</sup> Schaamgordels.

<sup>40)</sup> Lees: om de heupen, waardoor zij een dun middel krijgen.

<sup>41)</sup> Deze bewering zou ik niet gaarne voor mijne rekening nemen.

<sup>42)</sup> In het begin van zijn Reisverhaal vertelt de heer Van der Wyck, dat Ta Aroea hem naar den „radja van Parigie” verwees, om toestemming tot den tocht naar het Meer te verkrijgen. Dit moet de een of andere bloedverwant van den Vorst van Parigi zijn geweest, die het mobaloe sala „voor de leus handel drijven” kwam verrichten. Voor eenige stukken goedkoop katoen, kreeg dan het Landschapshoofd van Parigi een groot aantal bossen rijst. Eerst nadat zij dit recht hadden opgebracht, mochten de Toradja's hunne rijst verkoopen.